
TATIANA NIEDZIELUK

**DOKUMENTY SYBERYJSKIEGO
PRZEDSTAWICIELSTWA DELEGACJI
RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ
JAKO ŹRÓDŁO DO ANALIZY DEMOGRAFICZNEJ
POLSKIEJ LUDNOŚCI KATOLICKIEJ
NA SYBERII NA POCZĄTKU LAT 20. XX WIEKU**

Dane o liczbie przybyłych na Syberię i rozmieszczonych tutaj polskich zesłańców i przesiedleńców są obiektem badań i uwagi przez ostatnie sto lat. W dorobku polskiej szkoły historycznej są poświęcone temu tematowi opracowania W. Śliwowskiej, A. Kuczyńskiego, E. Kaczyńskiej i wielu innych autorów.¹ W historiografii rosyjskiej problemowi temu poświęcone są prace S. Kowala, P. Kułakowskiego, I. Nikulinej, W. Studnickiego, B. Szostakowicza.² Charakterystyczne jest, że analizuje się i podsumowuje dane statystyczne o osobach zesłanych, wysiedlonych i ewakuowanych na Syberię. Z naszego punktu widzenia ciekawe byłoby zbadanie sytuacji, jak ukształtowała się w momencie odzyskiwania polskiego obywatelstwa, ponieważ do chwili obecnej nie zostały opracowane cenne źródła, które dają wyobrażenie o kategoriach i liczebności polskiej diaspory katolickiej na Syberii na początku XX wieku.

---

¹ L. Bazyłow, *Historia Rosji*, Warszawa 1983, s. 82-105; A. Kuczyński, *Syberia: czterysta lat polskiej diaspory. Antologia historyczno-kulturowa*, Wrocław 1993, s. 126-152; J. Ruciński, *Pamiętniki zesłania na Sybir*, Lwów 1895, 11-28; W. Śliwowska, *Materiały do historii zesłańców syberyjskich*, „Pamiętnik Literacki” 1990, z. 1, s. 149-177; *Zesłanie i katorga na Syberii w dziejach Polaków 1815-1914*, red. A. Brus, E. Kaczyńska, W. Śliwowska, Warszawa 1992, s. 18-126.

² S.F. Kowal, *Za prawo i wolę*, Irkutsk 1996, s. 23-37; I.N. Nikulina, *Polaki – uczestnicy wosstania 1863 g. na Altaje*, „Altajskij sbornik”, wyp. 16, Barnauł 1995, s. 95-96; W. Studnickij, *Polsza w politycznym otoczeniu, od rozdziałów do naszych dni*, Sankt Petersburg 1907, s. 64-73; B.S. Szostakowicz, *Uzłowyje woprosy istorii polakow w Sibiri (koniec XVIII – koniec XIX w.)*, praca doktorska (Rosyjska Akademia Nauk, Instytut Słowianoznawstwa i Bałkanistyki) 1997, s. 3-23.

Zgodnie z traktatem pokojowym podpisanym przez Rosję Radziecką i Polskę w Rydze 18 marca 1921 roku, wszystkie osoby narodowości polskiej, które ukończyły 18 lat, otrzymały prawo optowania za obywatelstwem polskim. Przedstawicielstwo Rzeczypospolitej Polskiej na Syberii zostało powołane 27 maja 1921 roku. Na jego siedzibę został wybrany Nowonikołajewsk.³ Z prawa optowania za polskim obywatelstwem na podstawie artykułu VI pkt. 2 Traktatu Pokojowego mogli skorzystać:

1. Byli poddani Imperium Rosyjskiego, którzy ukończyli 18 lat i byli zapisani lub mają prawo być zapisanymi do ksiąg ludności stałej byłego Królestwa Polskiego.
2. Ci, którzy byli zapisani „do jednej z gmin miejskich lub wiejskich albo do jednej z organizacji stanowych na ziemiach byłego Imperium Rosyjskiego, jakie wchodzi obecnie w skład Polski”.
3. Osoby, które ukończyły 18 lat, w przypadku jeśli „udowodnią, że pochodzą od uczestników walk o niepodległość Polski w okresie od 1830 do 1865 roku, lub że są potomkami osób, które nie dalej niż w trzecim pokoleniu stale zamieszkiwały na terytorium dawnej Rzeczypospolitej Polskiej” oraz w przypadku, gdy udowodnią „że one same swą działalnością, używaniem języka polskiego jako mowy potocznej i wychowywaniem swego potomstwa zaznaczyły w sposób oczywisty przywiązanie swe do narodowości polskiej”.⁴

Oświadczenie o wyborze opcji należało złożyć osobiście lub przesłać najpóźniej do 30 lipca 1922 roku do wydziału zajmującego sprawami obywatelstwa przy syberyjskim przedstawicielstwie Delegacji Polskiej Rzeczypospolitej w Komisji Mieszanej do spraw Repatriacji. Wydział taki znajdował się w budynku kościoła na rogu Prospektu Obskiego i ulicy Irkuckiej.⁵

W odróżnieniu od spisów podymnych i spisów ludności przeprowadzanych przez władze państwowe lub miejscową administrację, kiedy ankietowani mogli zmieniać swoje odpowiedzi zależnie od możliwej korzyści politycznej lub ekonomicznej, materiały potencjalnych optantów charakteryzuje wysoki stopień wiarygodności, ponieważ stanowią one zbiór notarialnie uwierzytelnionych dokumentów. Do standardowego zestawu dokumentów należały: ankietą, świadectwa metrykalne każdego członka rodziny, w tym również dzieci urodzonych na Syberii, świadectwa osób przypisanych do ziemi, paszporty, dokumenty o stosunku do służby wojskowej, fotografie wszystkich członków rodziny pragnących przyjąć polskie obywatelstwo.

³ Archiwum Państwowe Obwodu Nowosybirskiego (Gosudarstwiennyj archiw Nowosibirskoj obłasti), f. R-1, op. 1, d. 741.

⁴ Ibidem, d. 741, l. 7.

⁵ Ibidem, d. 741, l. 5.

Zbiór wymienionych wyżej dokumentów zachował się w zespole Syberyjskiego Komitetu Rewolucyjnego. Dla naszych badań największą wartość mają odpisy z ksiąg metrykalnych. Ich znaczenie informacyjne jest uwarunkowane następującymi czynnikami:

1. Zapisami w księgach metrykalnych był objęty każdy z członków rodziny polskich optantów, łącznie z nowo narodzonymi dziećmi i czcigodnymi starcami, samymi zesłańcami lub członkami ich rodzin. Zapisy w księgach metrykalnych odtwarzają przekrój społeczny, więzy rodzinne i przyjacielskie, informują, kto był czyim chrzestnym.
2. Parafianin pozostawał członkiem wspólnoty kościelnej nawet jeśli na długo opuścił miejsce stałego zamieszkania. Standardowy zapis metrykalny zawiera cenną informację: dane o liczbie członków rodziny, liczbie przedstawicieli danej płci w chwili sporządzenia zapisu metrykalnego, o miejscu zamieszkania i lokalizacji w stosunku do kościoła parafialnego, potwierdzenie przynależności wyznaniowej.⁶

Analizując zewnętrzne cechy źródła możemy wyróżnić:

1. Formę dokumentu: „otwarte pismo urzędowe”, co świadczy o jego ważności i stopniu oficjalności, a jednocześnie o braku tajnych informacji.
2. Zwracanie się do proboszcza zwrotem *Wasze Wysokopriepodobije* – w Rosji w okresie porewolucyjnym był to archaiczny oficjalny zwrot, ale proboszczowie kościołów widocznie nie tyle uznawali wydarzenia, jakie się dokonały, ile hołdowali zachodnim tradycjom chrześcijańskim, w których taki zwrot nadal był powszechny.
3. Liczbę wiernych w parafii.

Przedstawione informacje mają o wiele większe znaczenie niż może się wydawać na pierwszy rzut oka. Miejsce pobytu w ostatnim okresie przez wielu nazywane jest „miejscem stałego zameldowania”, więc osoby chcące uzyskać polskie obywatelstwo kierowały się swoją przynależnością etniczną, państwową czy terytorialną, zdając sobie sprawę z tymczasowości pobytu na wschodnich terenach.

Wielu optantów miało paszporty. Cechą szczególną tego dokumentu jest to, że podaje miejsce stałego zamieszkania w guberni, z której dana osoba pochodziła (sformułowania „stałe zamieszkanie”, „księga ludności stałej”) i tymczasowe miejsce pobytu – na Syberii. Poza tym w miejscach osiedlenia, które przez samych przesiedleńców określane były jako tymczasowe, a przez lokalną administrację syberyjską jako miejscowości, z których dana osoba zamierzała repatriować się do kraju – były sporządzane „spisy rodzinne” podające stan osiedleńców. Standardowy zapis w takim spisie rodzinnym zawierał informacje o wieku i płci członków rodziny, o zachodzących w niej zmianach. Tych, którzy sporządzali

---

⁶ Ibidem, op. 3, d. 147-152.

spisy, najbardziej interesowały informacje o tym, kto z osób płci męskiej dopisał się lub skreślił ze spisu już po jego sporządzeniu.

Podanie zawodu, który dana osoba wykonywała przed przesiedleniem na Wschód, również jest wyjątkową informacją. W ten sposób przesiedleńcy, w tym także szlachta, mieszczenie, których prawa przez wiele lat były ograniczane, z dumą podawali nie tylko swoje dane personalne, ale również informacje o innych członkach rodziny.

Do zestawu niezbędnych do optowania dokumentów należało także zaświadczenie o stosunku do służby wojskowej. Ci, którzy pełnili służbę na Syberii, w polskiej V Dywizji, otrzymywali zaświadczenie potwierdzone w Nowonikołajewsku oraz przedstawiali zeznania dwóch świadków potwierdzających dany fakt. Mężczyźni ze starszego pokolenia, którzy odbyli służbę jeszcze w miejscach swojego pochodzenia, przysyłali zaświadczenia wydane przez urzędy w zachodnich guberniach. W takim zaświadczeniu podane były nie tylko terminy, miejsce i warunki odbywania służby wojskowej, lecz również pochodzenie społeczne, wyznanie, stan rodzinny wojskowego zwalnianego do rezerwy.⁷

Do obowiązków strony rosyjskiej należało nie stawianie przeszkód i wspomaganie wszelkimi sposobami procesu optowania. Wszystkie władze gubernialne, powiatowe i gminne były zobowiązane do wydawania oryginałów i kopii przechowywanych na danym terenie dokumentów (paszportów, metryk, spisów rodzinnych itp.), świadczących o prawie do starania się o polskie obywatelstwo.⁸

Przy wydawaniu zaświadczenia opcyjnego o zrzeczeniu się obywatelstwa rosyjskiego zapisywano także jego numer, datę i nazwę urzędu, który wydawał dokument. Termin przyjmowania oświadczeń w sprawie opcji upływał 30 lipca 1922 roku. Tradycyjna rosyjska skłonność do biurokracji doprowadziła do tego, że po upływie podanego terminu kierownictwa Wydziału Zagranicznego i Wydziału Urzędu Syberyjskiej Rady Rewolucyjnej zauważyły wiele oświadczeń nie przekazanych w odpowiednim czasie przez powiatowe i gminne komitety wykonawcze do Syberyjskiej Rady Rewolucyjnej, a więc również nie przekazane do komisji zajmującej się optowaniem. Faktycznie przyjmowanie oświadczeń zostało zakończone 1 października 1923 roku. Z prawa optowania skorzystały prawie 4 tysiące rodzin, złożono bowiem 3964 oświadczenia. Spośród nich 1893 oświadczenia spełniały wszystkie wymogi i zostały rozpatrzone. Według podziału na gubernie ich liczba przedstawia się następująco: w guberni tomskiej – 782 pozytywne decyzje, w jensejskiej – 396, w nowonikołajewskiej – 248, w omskiej – 160, w irkuckiej – 153, w ałtajskiej – 21. Jeśli chodzi o rozpatrzenie pozostałych 2071 oświadczeń, to ogło-

⁷ *Ibidem*, d. 152, l. 381.

⁸ Archiwum Państwowe Obwodu Omskiego (Gosudarstwennyj archiw Omskoj obłasti), f. 32, op. 1, d. 299, l. 1-134; *ibidem*, op. 3, d. 11, l. 1-7.

szone, że zostaną one rozpatrzone w trybie ogólnym i ich dalsze załatwianie zależy wyłącznie od delegacji polskiej.

Nie wszyscy optanci w sposób w pełni świadomy odnosili się do zachodzących wydarzeń, do działalności komisji zajmującej się optowaniem. Bałagan wprowadzało niejasne pojmowanie samego faktu zmiany obywatelstwa. Na skutek wielokrotnych rozbiorów Rzeczypospolitej ukształtowała się dwuznaczna sytuacja, w której ludzie, będąc mieszkańcami polskich ziem, mieli jednocześnie obywatelstwo rosyjskie. Poza tym duża liczba instancji administracyjnych, do których należało się zwrócić w celu otrzymania niezbędnych dokumentów, nie sprzyjała procesowi składania oświadczeń, wskutek czego wielu starających się przekroczyło terminy.

Za rezultat przeprowadzonych badań należy uznać wprowadzenie do obiegu naukowego wymienionego wcześniej zespołu dokumentów. Jego zbadanie pozwoli w przyszłości na sporządzenie retrospektywnego obrazu procesów demograficznych zachodzących w rozpatrywanej przez nas kategorii ludności w kluczowych momentach становienia polskiej i rosyjskiej państwowości.

Tłumaczyła Ewa Rybarska

